

**TÛTHOOME
KÎTHARAKA
NGIRÎNDI YA**

1

ÎBUKU RÎA MWARIMO

KITHARAKA

©KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT

RÛTHA

Îbuku rîrî irîkarîtue kîwatho. Gûtirî gacuncî kabatîrî kûrutwa kana kûgarûranua na njîra yonthe îra ya kîmîtambo ta gûkoobia, kûrekondi kana kûrîrûthîra bûngî, gûtarî na rûûtha kuuma kîrî mwandîki.

Rîandîkîtwe mbere ni:

@ Kenya institute of Curriculum Development

ISBN: 978-9914-43-250-3

Rîandîkîtwe na rîarutithua nî:

Kenya Institue of Curriculum Development

Îthandûkû rîa Barûa (P.O BOX) 30231 – 00100

Nairobi, Kenya

Thimû (020) 3749900 -9, 3747994

Barûa ya thimû (fax) +254(020)3639130

Barûa ya mîtambo: info@kicd.ac.ke

FOREWORD

The Kenya Institute of Curriculum Development (KICD) is mandated to advise the Government of Kenya (GoK) on matters pertaining to curriculum development. One of KICD's specific functions is to develop, review and approve programmes, curricula and curriculum support materials that meet international standards for all levels of education, below the University.

In this context, the GoK adopted the Competency Based Curriculum (CBC) which was conceptualised and developed by KICD whose implementation started in 2019 with the Early Years of Education (Pre-Primary school and Lower Primary). The first cohort of CBC learners are currently at Grade 7 of Juniors School. The CBC vision is to produce engaged, empowered and ethical citizens with emphasis on nurturing every learner's potential. The Curriculum aims at developing seven key competencies through various learning areas at all levels. These include: Communication and collaboration, creativity and imagination, critical thinking and problem solving, citizenship, self-efficacy, learning to learn and digital literacy.

In the CBC, one of the learning areas that has been given prominence in the Early Years of learning is Indigenous Language (**IL**) as an important step in nurturing learners' communication and collaborative skills within their social-cultural contexts as provided for in the Kenyan goals of Education. This effort is also in tandem with the Language in Education Policy which stipulates that the medium of instruction in Early Years Education (EYE) should be the learner's first language. Accordingly, KICD has developed a *Learner's Book* and *Teachers' Guide* for Grade 1 learners in a number of indigenous languages in Kenya. The Learner's books are intended to facilitate systematic learning of listening, speaking, reading and writing skills in the target language. The Teachers Guide should be used alongside the learner's book for and is intended to provide a set of methods, techniques, suggested experiences and resources that will facilitate learning and make it interesting for learners at this level.

On behalf of the KICD Council, Management and Staff, I wish to most sincerely thank everyone who contributed to the writing of this Teacher's

Guide in one way or the other. Indeed, the guide is a testament of your invaluable sacrifice. A lot of appreciation also goes to the Development partners who contributed to the funding of the programme that made the writing and distribution process possible; in particular, the World Bank thorough the Kenya Primary Education Equity in Learning Programme (KPEELP. Ultimately, we are very thankful to the Principal Secretary, State Department for Basic Education and the Cabinet Secretary for Education for their invaluable guidance and support to the Institute.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Charles Ong'ondo', with a horizontal line underneath.

Prof Charles Ong'ondo PhD., MBS.
DIRECTOR/ CHIEF EXECUTIVE OFFICER
KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT

MÎGAMBO YA MBERE

Kîthoomo kîa Ndwaria cia Kîgwetû kîbangîtwe kenda kingia mamwe ma mendekithia ma mawatho ma Kenya ma 2010, mîoroto ya Kenya ya Kîthoomo na mîoroto ya kûthi na mbere kwa nthîgûrû. Watho bwa ûtûmîri bwa rwaria Kenya kîthoomoni bûtarîrîtie atî ndwaria cietû icio ibatîri kûthoomithia mîanka ya mbere cukuru (kuuma mîanka îna mwanka înaana). Kîthoomo kîa Ndwaria cia Kigwetû gîkathomithagua arutwa bonthe kuuma ngirîndi 1 mwanka ngirîndi 3, na gîtuîke gîa kûthuura kuuma ngirîndi ya inya mwanka yunibacîfî. Kwogu îbwega mûrutwa agwate mawara ma gûkîaria na gûgîtûmîra bwega.

Mûbangîire wa kîthoomo gîkî nûkwîrîgîrwa kûnenkera mûrutwa mawara ma kûthikîria, kwaria, kûthooma na kwandîka. Îbuku rîrî rîa mwarimo rîbangîtwe gûtongoria mwarimo kûthoomithia arutwa mawara ma kwaria bwega; bura bûkamûtetheeria kûganîra wîrani mwanya mwanya ciegie Kîthoomo kîa Ndwaria cia Kîgwetû. Îbuku rîrî rîbatîri gûtûmîrwa amwe na îbuku rîa mûrutwa rîa ngirîndi 1 kenda mûrutanîre wa kîthoomo kîa ndwaria cia kîgwetû gwagîra nkûrûki.

Wandîki bwa îbuku rîrî bûmbîkanîte nûntû bwa ngwatanîro ya antû mwanya mwanya. Ingûcookia nkatho inyingî mono nûntû bwa andîki na athondeki mathoomo nûntû bwa ngûgî yao înene mono wandîkini bwa îbuku rîrî.

PROF. CHARLES O. ONG'ONDO, PHD, MBS
DIRECTOR/CEO
KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT.

MARA MARÎKU

FOREWORD.....	iii
MÎGAMBO YA MBERE.....	v
KWAMBÎRIA.....	v
KÎTHOOMO KÎA MBERE: MÛCIÎ.....	1
KÎTHOOMO KÎA BIÎRI: CUKURU YAKWA	5
KÎTHOOMO KÎA BITHATÛ: MÎTUGO ÎMÎEGA	9
KÎTHOOMO KÎA BINA: ÛGIMA BWA MWÎRÎ.....	14
KÎTHOOMO KÎA BITANO: MATHAA NA MAGIITA	22
MARIÎTWA MA MÎERI	29
MÎGAMBO YA BATA (KEY WORDS).....	29
MAGIITA (SEASONS).....	30
LIST OF CONTRIBUTORS.....	31

KWAMBÍRIA

Íbuku rîrî rîa mwarimo rîgatûmîrwa amwe na íbuku rîa mûrutwa rîa Ngirîndi 1. Kîthoomo gîkî kîrîthiûrûkîra kîrî mûrutwa, ara mwarimo agatûmîra njîra mwanya mwanya cia kûthoomithia nacio. Arutwa ibo bakendereithia kûthooma kwao wa bûra bakûruta ngûgî mwanya mwanya ciegie mantû mara baiyi. Bûbû bûgatetheeria kûmenya rwaria rwao nkûrûki. Útûmîri bwa rwaria bwîkîrîtwe kenda bûtîgîra afî mîgambo mwanya mwanya îgûtûmîka bwega na mîtungîre ya centenci îkûmenyeera moobatu mwanya mwanya ma arutwa ba Ngirîndi 1. Mûbangîre wa kîthoomo na kîra gîkwarîrûa nûgûtetheeria útûmîri bwega bwa mîgambo kîri centenci, macairi, nyîmbo kana tûrûgono.

ÚTÛMÎRI BWA ÍBUKU RÎA MWARIMO AMWE NA RÎA MÛRUTWA RÎA NGIRÎNDI 1

Íbuku rîa mûrutwa rîa Ngirîndi 1 rîna ithoomo 5. Wa kîra kîthoomo kina mawara mana ma kûthikîria (tûthikîrie na tûcokeerie), kwaria (gatwarie), kûthooma (gatûthoome) na kwandîka (gatwandîke). Ithoomo bira birîku biîna mîgambo na mîtungîre ya centenci kûringana na mîoroto mwanya mwanya. Ngûgî ira arutwa bakarûtha kîracini ikathingata mûtaratara ûra ûgatigîra arutwa kûumba kûbuanania kîthoomo na maumîra ma wa îra ntugû. Ngûgî ino ikathiyania na maumithio ma kîthoomo na ngûgî ira arutwa berîgîrîtwe kûrûtha kîracini. Mûthiani wa Ngirîndi 1, îgûkwîrîgîrwa afî mûrutwa akaûmba kwaria bwega na rwaria rwake.

Tûthikîrie na tûcokeerie

Gîcuncî gîkî kîrîgîrîtwe kûnenkera arutwa kûguûkîrwa i mawara ma kwaria rwaria rwao. Ibwega kûmenya afî kûthikîria kwega ikûnenkagîra mûrutwa kanya ga kûgwata wara bwa kûthikîria bwega, kenda baûmba kwathûrana mantû ma kwaria na kûthikîria rwariani. Mantû megie mîtungîre ya centenci marî gîcuncîni gîkî ta tûrûgono, macairi na nyîmbo; bira bigatûma kîthoomo kîa rwaria rûrû kîgea na nkena. Bûbû bûgatetheeria kûthooma rwaria wa bûra rûgûtûmîka.

Gatwarie

Gîcuncîni gîkî arutwa bakarûtha ngûgî mwanya mwanya ira îgatûma baûmba kwîbaria kenda bakûria mîtamûkîre na mîarîrie îmîega. Arutwa bagatongorua mîtamûkîreni ya mîgambo na centenci rwariani. Kaîrî, ibanenkeretwe njîra mwanya mwanya cia kûgwata bûra mîgambo îgatûmîrwa ithoomoni mwanya. Into bia gûtetheeria kuthooma na njîra cia kûthoomithia nacio îgatûmîka kûgwata na kûrikithia mawara ma kwaria na kweregwa mantû.

Kaîrî, gîcuncî gîkî igîkûnenkanîra mîceetho, tûrûgono, macairi na nyîmbo ira ikarikithia ûtungî na ûtûmîri bwa centenci na njîra mwanya mwanya.

Gatûthoome

Kûthooma gûkarikithia kûgwata mîgambo na ûtungî na ûtûmîri bwa centenci kûringana na mûtûmîre. Kûthooma nainya ikûnenkagîra arutwa kanya ga kûthikanîria mîtamûkîre yao. Arutwa bakaathi na mbere gûkûria wara bwa kûthooma na mpwî. Ithoomo bimwe gîcuncîni gîkî bikethîrwa birî na ngûgî cingî cia kûthima kweregwa kîra mûrutwa athooma. Gûkethîrwa kûrî na tûrûgono, macairi na nyîmbo cia mwarimo ira akathoomera arutwa bagîcookagîra; kenda bakûria wara bwa kûthooma bwega.

Gatwandîke

Gîcuncî gîkî gîkanenkera arutwa kanya ga kwandîka tûrûgono tûûthû. Ngûgî cia kwandîka ikerekeeria ûtûmîri bwa ntemwa inene na inini, gûcoora na kûûmba ntemwa, gûtunga centenci inkubî cia kûgwata rwaria. Mwarimo abatîri gûtigîra atî arutwa bagûtongorua kwandîka na mwandîko ûmwega na kwandîka mîgambo bwega. Gîcuncî gîkî gîgatetheeria arutwa kûyûrîria mîraba, gûtunga centenci na kûthooma kuuma kîrî mantu mara baiyî kûthi kîrî mara bataiyî.

Îbuku rîrî rîa mwarimo irîkûnenkanîra njîra cia kwinyîria gûtûmîra mwandîko ûmwega. Mîgambo îra îtarîitwe wandîkini îbatîri kwinyîria mantû ma mwandîko ta mwandîkîre wa ntemwa, mûbangîre wa ntemwa, kwathûrana wa ntemwa na mîgambo, kungania ntemwa inene na inini.

Gwokubî, mantû mama makarûthwa bûra matarîrîitue, tûkaûmba kwona merekeeria mara mabangîtwe ma kîthoomo kîa rwaria rwetû.

KÛMENYEERAARUTWABARABARÎNAMOOBATU MWANYA MWANYA

Wegua kîraci gîaku kîrî na arutwa babu, tigîra ibakûthoomanîria amwe na bara bangî. Ata?

Kûthikîria

Ûkethîrwa kûrî na arutwa bategangagua na mpwî kana beena thîna ya kwîgua, wa rîra ûkûnenkanîra merekeeria, îthi kîrî bo ûmwe kwa ûmwe, gûtigîra bakwîgua na beeregwa bwega.

Kwaria

Ûkethîrwa kûrî na arutwa beena kîthantaurû, cwa kagiita ga kûmenya thîna ya wora mûrutwa. Waûmba kwîgua bamwe beena thîna cia kwagia kwîbîtigia na noocithirie na njîra ya kûbekîra inya. Arutwa baingî beethagîrwa betereete kanya kara baûmba gûcookia kîria bwega kenda bakenia mwarimo. Kwogu banenkere kanya gaku

barî bonthe kîracini. Baarîrie kenda batiga kûthekeera bara bangî babîtia. Beekîre inya bonthe kenda baaria batagûkuthûka, ûtakûbaa nthînje nûntû bwa kweyana mathûgania kana macookio mwanya.

Kûthooma

Wegua kwîna arutwa beena thîna ya kûthooma, thondeka kamûbango ga kîra ûmwe na ûenkere wora mûrutwa kagiita ga kûmenya ûbatu bwao. Rîru ûbange kethîra bagatethekera kîracini gîaku kana bakeenda ûmenyeeri mwanya cukuruni ya aana bara barî na moobatu mwanya.

Raithîra arutwa bara beena thîna ya kûthooma bira biandîke kîbaûni, kenda ûbareta akubî na kîbaû. Rîra bûgûceetha mîceetho ta ya kandi cia mariîtwa, tigîra ciandîkîtwe na ntemwa inene.

Kwandîka

Arutwa baku nwaka bagûkûria mawara ma gûtûmîra inya ya mwîrî. Batetheerie rîra beena thîna ya kûgwata karamu ka mata. kabagwate bûra bakûûmba na ûtikainyîrie bagwata bûra ûkwenda. Boneerie kwandîka gapoora, kenda begua barî na kagiita kaganu ga kwîrutana kwandîka bwega. Ûtibatîiri kûbaa nthînje nûntû bataandîka bûra ûkwendaga. Kîrî bara beena thîna, rûtha mûbango amwe na aciari bao wa kûbatetheeria, kenda bethîrwa beena kagiita kaganu ga kwîrutana.

Kaîrî, nenkanîra merekeeria makwereeka îgûrû rîa mantû mama:

- Mûkarire wa mûrutwa wa Ngirîndi 1 na maumithio ma njîra mwanya mwanya cia kûthoomithia na kûthuura ngûgî cia kûthooma nacio.
- Icuncî, tûcuncî na mawara mara magûkûrua.
- Bûra mîtugo îmîega (values), mantû mara makumîra (PCIs), gûtûmîra na gûkûria ûmenyo bwa aciari (PEE), gûtûmîra mwingî kîthoomoni (CSL) bikendereithua kîthoomoni.
- Moobatu mwanya mwanya ma arutwa na bûra makamenyeerwa kîri kîraci kîa rwaria rwetû.

KÎTHOOMO KÎA MBERE: MÛCIÎ

Mwambîrio

Kîthoomo gîkî kîrîarîria mantû ma mûciî. Mûrutwa agîrîtwe kûgweta into na nyamû cia mûciî, amenye nkethi na bûra icokagua; kûthingatia merekeeria na kumenya ntemwa cia Kîtharaka.

Into bia gûtetheeria kûthooma

- Îbuku rîa mûrutwa
- Kandi cia mariîtwa
- Mîcooro ya into na nyamû cia mûciî
- Mbica
- Nyîmbo
- Macairi
- Bindiû
- Mîgambo, centenci kana tûrûgono twa kûrekondi
- Cati cia ntemwa
- Into biongwa ta *ikombe, thaani, itî, iciko, meetha* na bingî biingî.
- Into bîa gîtekinoronjî ta *thimû* na *kombiuta*.
- Into bia kûûmba nabio ta *yûûmba, plasticine*.
- Tûramu twa kûgemia/ ngemio

Kwîthuranîra mbere ya kûthoomithia

Bangania bûra ûkathoomithia mawara mana ma rwaria bwega gîcuncîni gîkî – *kûthikîria, kwaria, kûthooma* na *kwandîka*.

Njîra cia kûgeria mûrutwa

- i) Kûûria biûria.
- ii) Mûtaratara gwa kûraitha arutwa barî ikundiini kana barî baîrî baîrî.

A. Tûthikîrie na tûcokeerie

Banga bira ûkathoomithia na maumithio mabio ûgîtûmagîra ngerekano îno.

Mûthiani wa gîcuncî gîkî, mûrutwa aumbe:

- a) kûgweta mîgambo îra îtûmagîrwa nkethini.
- b) gûtûmîra mîgambo îra îtûmagîrwa nkethini bwega.
- c) gûkeneera gûkethia antû mathaa mwanya mwanya.

Ngûgî ya Mbere: Thikîria rwîmbo na ûrwine bwega.

Inîra arutwa rwîmbo rûrû na cauti îra îkûbua na barucookere.

*Maami, maami muuga,
maami wakwa mwega,
inkwendete mono maami.
tinda, tinda bwega,
maami wakwa mwega.*

Tongoria arutwa gûtûmîra mariîtwa mangî rwîmboni ta *ma acoore bantû* a *maami*.

Arutwa baine rwîmbo kaîrî bagîcîncanagia na gûkethania.

Ririkania arutwa nkethi i cia bata mono rwariani.

Ngûgî ya Ciîrî

Tongoria arutwa kûraitha mbica na kuuga kîra bakwona.

Arutwa batunge centenci inkubî bagîtûmagîra mîgambo înu bagweta.

B. Gatwarie

Ngûgî ya Mbere

Oneria arutwa mbica cia nyamû na into bira bionekaga mûciî.

Arutwa baraithe mbica na bagwete mariîtwa ma nyamû na into bibu.

Ngûgî ya Ciîrî

Tongoria arutwa barî ikundini kûraitha mbica na kuuga kîra bakwona.

Arutwa berane meerekeria mwanya mwanya na barûthe bûra bakwîrana.

Ngûgî ya Ithatû

Tongoria arutwa kuuga mîgambo îno ya nkethi.

muuga	îthi bwega
ûgûkîira bwega	ûgûtinda bwega
maama bwega	rara bwega

Ngûgî ya Inya

Tongoria arutwa kûraitha mbica na kuuga kîra bakwona.

Tongoria arutwa gûcookia nkethi mwanya mwanya. Kwa ngerekano:

Muuga – muuga mono.

Muugani – muuga mono.

Muugeni –muuga mono.

Ûgûkîira bwega – *yîi ngûkîira bwega*

Ûgûtinda bwega - *yîi ngûtinda bwega*

Rîru bakethanie ta aana bara barî mbicani.

C. Gatûthoome

Ngûgî ya Mbere: Gatûceethe

Arutwa baraithe mbica na bauge bûra bakwona.

Batongorie kwonania bûra into bibu bikonenie.

Tûmîra mûcooro (mindmap) kwonania bûra into bibu bikonenie.

Ngûgî ya Ciîrî

Thondeka kandi cia mariîtwa ma into na nyamû.

Tongoria arutwa kûthooma mariîtwa mamu.

Ngûgî ya Ithatû: Ngûgî yîngî

Oneria arutwa bûra babaterie gûtetherua i mûciari kana antû ba mûciî kûruta ngûgî ya mwarimo bagîtûmagîra into na nyamû ira ikaraga mûciî.

D. Gatwandîke

Ngûgî ya Mbere

Ûria arutwa baraithe ntemwa (mbarithia) ira irî mabukuni mao.

a e i î o u û

Boneerie gûciandîka ruoni na baandîke bu.

Ngûgî ya Ciîrî

Arutwa baandike ntemwa (mbarithia) mabukuni mao bwega.

Arutwa barî baîrî baîrî, batongorie kûûmba ntemwa inu baandîka ruoni, bagîtûmagîra yûûmba.

Ngûgî ya Ithatû

Thondekera arutwa cati cia ntemwa kenda bacigemia.

Tongoria arutwa kûgemia ntemwa inu.

Ngûgî ya Inya: Ngûgî yîngî

Thondekera arutwa cati cia ntemwa kenda baûyûrîria ntemwa ira ikûûra.

KÎTHOOMO KÎA BIÛRI: CUKURU YAKWA

Mwambîrio

Kîthoomo gîkî kîrîarîria mantû ma ‘Cukuru Yakwa’ kîrî kîraci kîa ngirîndi 1. Kîbangîtwe na mawara mana – kûthikîria, kwaria, kûthooma na kwandîka. Kûrî na ngûgî cîa mûrutwa wa kîra gîcuncî ira igûtetheeria mûrutwa kwîmenyeria mawara mama nkûrûki.

A. Gatûthikîrie

Into bîa gûtetheeria kûthooma

- Îbuku rîa mûrutwa
- Kandi cîa mariîtwa
- Gîkaabû kîa mariîtwa
- Into bîa gîtekinoronjî
- Mbica

Njîra cia kûgeria mûrutwa

- Mûtaratara wa kûraitha arutwa barî ikundini kana barî baîrî baîrî.
- Mûtaratara nwa ûtûmîke kwonania wethîrwa arutwa ibakûûmba gûtamûka mariîtwa bwega.

Ngûgî ya Mbere

Mbere thoomithia mîtamûkîre ya ntemwa (syllables) ira irî îbukuni rîa mûrutwa. Mîgambo îno îrîarîria mantû ma ‘Cukuru Yakwa.’

Arutwa barî baîrî baîrî baraithe mîcooro îra irî îbukuni rîao na baarîrie îgûrû rîayo. Mwarimo atigîre kîra mûrutwa nakûûmba kwaranîria na kûruta wîra na mûrutwa ûra ûngî.

Ngûgî ya Cîrî

Ngûgî îno îrîrutwa na arûtwa barî baîrî baîrî kaingo îbatetheeria kûûmba kwaranîria na kûruta wîra na arutwa bara bangî.

Tongoria kîra mûrûtwa kûthoma mîcooro na bara bangî bamûthikîrîtie.

Batetheerie ûmwe kwa ûmwe nûntû kîthomo gîkî igîgûkinyîria mantû ma gûtîyana ta gîntû gîa gîtûmi.

Ngûgî ya Ithatû

Ngûgî îno îrîrutwa i arutwa barî baîrî baîrî mwarimo akîbatethagîria.

Tongoria arutwa kûgwatithania mîtamûkîre îra îrî mîcooroni kûthondeka. Mîtamûkîre yîrî îkathondeka mûgambo ûmwe.

Macookio

gîtî, rura, meetha

Arûtwa bathoome mîgambo înu bara bangi babathikîrîtie. Ibarutanwe kûrutana mabîtia barî na gîtîyo.

B. Gatwarie

Tongoria arutwa kûûrania biûria.

Tigîira atî wora mûrutwa akwaria îgûrû rîa merekithia kana merekeeria.

Tûmîra kîthimi kîra kîrî ndeni ya mûtaratara wa kîthoomo gûgûtongoria bûra ûkathima mara ûthoomithîtie.

Ngûgî ya Mbere

Ngûgî îno îrûtwe i arutwa barî baîrî baîrî.

Batongorie kwarîria merekeeria mara beyagwa i arimo bao.

Ngerekano: *kara nthî, îthi kîracini, buuta kîbaû.*

Tongoria arutwa kwarîria gîtûmi gîa kwathîkîra arimo bao.

Arutwa bakîaragîria mantû mamu, mwarimo abathime na abaûmîrie mantûni ma kûthûgania bwega na kwîthîrwa barî Akenya beega barî na thîrî.

Ngûgî ya Ciîrî

Arutwa baraithe mbica ira irî îbukuni rîao.

Baûrie nata mwarimo akwîra Njagî arûthe.

Ngerekano: *rûngama.*

Batongorie macookioni mao.

Ibauge gîtumi kîra Njagî abatîiri kwathîkîra mwarimo.

Ngerekano: kwonania gîtîyo.

Ngûgî ya Ithatû

Kûrî na bata ya mwarimo kweyana merekeeria maûthû, kwa ngerekano; *buuta kîbaû, keethia mûcoore waku, kara nthî, rugûra îbuku riaku.*

Kinyîria arutwa kwîthîrwa barî na gîtûmi gîa mûkarîre ûmwega na kûmenya kûthiria mathîna.

c. Gatûthoome

Ngûgî ya Mbere

Ngûgî îno îrutwe i arutwa barî ikundini.

Tongoria arûtwa kûraitha mbica îbukuni na baûge kîra bakwona. **Ngerekano:** *mûbiira, nkengere, meetha, kîbaû.*

Ngûgî ya Ciîrî

Arutwa batamûke ntemwa ira irî mîgamboni înu.

Arutwa bathoome mîgambo înu bwega.

Ngûgî ya Ithatû

Bari baîrî baîrî,

Ibagwete mariîtwa ma into bira birî cukuru.

Ibathoome mariîtwa mamu.

Ibaandike mariîtwa mara marî mabukuni mao.

D. Gatwandîke

Arutwa nwa bemenyerie kwandîka bwega na mwandîko umwega îbukuni.

Thondeka bûra ûkathima kweregwa kwa arutwa, kenda baûmba kûyûrîria mîgambo kana kûthooma bûra kûbatîri.

Ngûgî ya Mbere

Tongoria arutwa kwandîka ruoni mîgambo îra irî mabukuni mao.

meetha

îbuku

gîtî

kîbaû

Ûndûkîria arutwa mûgongo ûkîbanenkera ngerekano.

Barîkia kwandîka ruoni batongorie kwandîka mîgambo înu mabukuni mao.

Ngûgî ya Ciîrî

Arutwa baûyûrîrie ntemwa ira ikûûra mariîtwani mama.

mûrango/mîrango

îbuku

karamu

kîraci

Ngûgî ya Ithatû

Arutwa bathikîrie mwarimo akîthooma centenci ino.

- i) Rîrî nî îbuku.
- ii) Ndî na karamu.
- iii) Inkwandîka.
- iv) Mûkami i mûcoore wakwa.

Arutwa baandîke centenci inu.

KÎTHOOMO KÎA BITHATÛ: MÎTUGO ÎMÎEGA

Mwambîrio

Kîrî kîthoomo gîkî ‘Mîtugo îmîega,’ arutwa bakathooma mawara mana ma rwaria: kûthikîria, kwaria, kûthooma na kwandîka. Kîthoomo kîbangîtwe na ngûgî cia kûruta arutwa barî baîrî baîrî kana ikundini, mwarimo akîbatethagîria.

Into bia gûtetheeria kuthooma

- Îbuku rîa mûrutwa
- Gîkaabû kîa mariîtwa
- Cati cia mîgambo.
- Bindiû
- Mbica
- Macairi
- Nyîmbo
- Tûrûgono

Njîra cia kûgeria mûrutwa

- Biûria.
- Mûtaratara wa kûraitha arutwa bakîruta ngûgî barî ikundini kana barî baîrî baîrî.
- Baero ya kwaiga ngûgî ira irûthîtwe i arutwa (portfolio).
- Rekondi cia mantû mara arutwa barûthaga (journals).
- Muntû wa kweyana ûmenyo na mataaro (resource person).

A. Thikîria na ûcokeerie

Ngûgî ya Mbere

Tongoria arûtwa kûraitha mbica îbukuni rîao na baûge kîra bakwona.

Bathoomere karûgono gakubî kegie ‘mîtugo îmîega,’ bathikîrîtie bwega.

Ngerekano ya Karûgono

Mbîtagwa Kathomi. Mwarimo wetû atwîraga tûtikarie rîra tûkûrea. Bwa kaîrî, tûkunîkage mûromo tûgîkorora. Bûngî tûtîkayûkie into biaitha. Bwa mûthia,

tûtûmagîre gatambaa kûmira.

Ûria arutwa bacookie biûria bibi na kanyua.

- a) Imbi îkwarîrûa karûgononi?
- b) Gweta mariîtwa ma antû kuuma karûgononi.
- c) I mîgambo îrîkû îkwonania mîtugo îmîega karûgononi?

Macookio

- a) Mîtugo îmîega.
- b) Mariîtwa ma antû kuuma karûgononi i mwarimo na Kathomi.
- c) Mîgambo îra îkwonania mîtugo îmîega karûgononi i
 - tûtikarie rîra tûkûrea.
 - tûkunîkage mûromo tûgîkorora.
 - tûtikayûkie into biaitha.
 - tûtûmagîre gatambaa kûmira.

Ngûgî ya Ciîrî

Rekondi karûgono ka mîtugo îmîega na wonie arutwa.

Kinya nwa ûbeere karûgono gaka na kanyua kana ûgeeta muntû wa mataaro.

Îra arutwa bathikîrie karûgono bwega na beerane ko bagîtûmagîra mîgambo yao.

Gîkî gîkabatetheeria kûgwata wara bwa gûtûmîra into bîa gîtekînoronjî.

B. Gatwarie

Ngûgî ya Mbere: îcairi

Tongoria arûtwa kuuga îcairi rîra rîrî îbukuni rîao na baûge kîra rîkwarîria.

Tigîra bakûmenya mîgambo ya mîtugo îmîega îra îrî îcairini ta *karibû*, îthi bwega, *ibwega*.

Bakinyîrie ati kwîndamîra ûgîkeethia mûgeni i njîra ya kwonania gîtîyo.

îcairi

Mbugaga karibû, mûgeni aaya mûciî,

nkendamîra na nkamûkeethia.

Mbugaga îthi bwega, mûgeni akiumagarûka,

Nkauga ibwega, ndanenkerwa kîewa.

Ngûgî ya Ciîrî: Gûceetha

Nenkera arutwa kanya ga **Gaceri** na **Mûtethia** kenda baceetha karwaria gaka.

Gaceri: Ntetheeria na karamu itû Mûtethia.

Mûtethia: Ndî na kamwe akî bai. Romba Mûnene nûntû eena twîrî.

Gaceri: Ibwega mono.

Mûtethia: Î ibwega Gaceri.

Ûria arutwa bagwete mîgambo îra îkwonania mîtugo îmîega rwariani.

Macookio

Ntetheeria, itû, ibwega.

Baûrie bagwete mîgambo yîngî îra yonanagia mîtugo îmîega ta *mbûtgûria, core, nticookera bu kairî.*

Bûbû bûkabatetheeria kûûmba kûthûgania na kûmenya kûthiria thîna.

Ngûgî ya Ithatû

Bangania arutwa ikundini.

Tûmîra gîkaabû kîa mariîtwa kîna mîgambo ta *karibû, îthi bwega, ibwega, core.*

Îra gîkundi kîmwe kîyûkie mûgambo ûmwe na kîonie gîkundi kîra kîngî, mwanka bonanie bonthé.

Tongoria arutwa gûtûmîra mîgambo îno gûtunga centenci imbega.

Kamûceetho gaka gagatetheeria arutwa kûmenya gûtunga mantû, kwaria na kûruta ngûgî barî amwe. Bûbû bûkabatetheeria kûmenya gîtûmi kîa ûkiri, ngwatanîro na wendo kîrî arutwa.

C. Gatûthoome

Ngûgî ya Mbere

Banga arutwa kûruta ngûgî barî baîrî baîrî.

Beere baraithe mbica na bauge bira bakwona.

Bathoome mîgambo îra îrî mbicani bagîcîncanagia.

Thikîria bakîthooma na ûbataare bwega.

Ngûgî îno îkabatetheeria gûkûria mûtugo ûmwega wa gîtîyo wa bûra bakûthoomanîra mîgambo.

Ngûgî ya Cîrî

Tongoria arutwa gûtûmîra mûraba gûcwa mîgambo îno ya kwonania wînyia: *karibû, ndekera, ibwega, core.*

Beere bamîthiûrûkîrie mûrabani.

i	b	w	e	g	a	n
w	y	r	h	c	j	d
m	i	t	û	o	p	e
e	n	w	g	r	i	k
h	t	c	u	e	d	e
k	a	r	i	b	û	r
t	û	o	h	k	î	a

D. Gatwandîke

Ngûgî ya Mbere

Thoomera arutwa mîgambo îno bwega bakîmîandîkaga mabukuni mao.

karibû ndekera itû ibwega core.

Ngûgî ya Cîrî

Tongoria arutwa kûyûrîria twanya tûra tûrî centencini na mîgambo îra îkûbua.

Macookio

- Itû
- Ndekera
- Ibwega
- Karibû

Ngûgî ya Ithatû: Ngûgî yîngî

Îra arutwa bakoobie centenci ino na mwandîko ûmwega.

- a) Itû tûthi îndî.
- b) Ibwega mono.
- c) Ndekera nticokera bu kaîrî.
- d) Karibû wetû.

KÎTHOOMO KÎA BINA: ÛGIMA BWA MWÎRÎ

Mwambîrio

Kîthoomo gîkî kîrîarîria mantû ma ‘Ûgima bwa Mwîrî’ kîrî ûthoomi bwa rwaria rwetû. Kîbangîtwe na mawara mana – gatûthikîrie, gatwarie, gatûthome na gatwandîke. Kîrî Kûthikîria, arutwa bakaina nyîmbo cîa Kîtharaka na kuuga macairi îgûrû rîa njîra cîa ûtheru. Mantûni ma kwaria, arutwa bagatamûka mîgambo na batunge centenci inkubî îgûrû rîa ûtheru bwa muntû. Kîrî kûthooma, bakathoomaga tûcuncî tûkubî îgûrû rîa ùgima bwa mwîrî amwe na kwonania ntûmîri cîa gîtûmi. Kîthoomoni kîa wandîki, mûrutwa akaumba kwandîka mîgambo yegie ùgima bwa mwîrî amwe na kûmîtûmira gûtunga centenci.

Kwîthuranîra mbere ya kûthomithia

Îgua wîna into bira bionthe bikwendeka bia kûthoomithia nabio. Banga ara arutwa bakûthoomera bwega. Kîrî arutwa bara barî na moobatu ma mwanya, bangania into bia kûthoomithia nabio na ara bakûthoomera. Wethîrwa i kiracini, wonanie. Thondeka njîra cia kûgeria arutwa kûringana na wara bûra ûkûthoomithia.

Îgua wîna into bionthe bira bikwendekana bia kûthoomithia na kûthooma nabio kithoomoni gîkî. Arutwa bara barî na moobatu ma mwanya, babangîre kûra bakathoomera na into bia gûtûmîra kûthooma.

Bura arutwa barî na moobatu ma mwanya baûmba kûthooma

Gaiga arutwa bara batakwona bwega ara baûmba kûthooma batarî na thîna ya kwona gîntû kîandîke kana wîra îra nenkanîre babatîri bamîona bwega. Bara nabo bateegagua bwega bagaige ara bakaûmba kwîgua merekeeria mara makweyanwa gûkûrûkîria into bira bitethagîria kûneneia rwaria. Menyeera kinya arutwa bara bangî baûmba kwenda ûteethio kuumania na njîra cia kûthoomithia, kûra bakûthoomera na merekeeria ma kîthoomo kaingo batatigwa nyuma.

Into bîa gûtetheeria kûthooma

- Into biongwa ta *gîcanûri*, *mûcaaki*, *ndawa ya magego*, *mûraci wa iratû*, *gatambaa ka mamira* na bingî biingî.
- Mîcooro na mbica îkwonania ûtheru bwa mwîrî.
- Gîkaabû kîrî na mîgambo.
- Îbuku rîa mûrutwa.
- Mbica ikwonania kwîmenyeria ûtheru bwa muntû.
- Rwîmbo îgûrû rîa ûtheru bwa muntû.

- Kandi cía mariítwa mara makathoomwa.
- Cati irí na ngono inkubí.
- Ngemio na túramu twa rangi ya rûúyí

Njira Cía Kúgeria Múrutwa

Mútaratara nwa útúmíke kúraitha mígambo íra íkúthoomwa.

Mútaratara úyu wíthírwe wína:

- i) Mantú ma wathani: riítwa ria cukuru, riítwa ría mwarimo, ngiríndi, kíthoomo, gícuncí na gacuncí ga kíthoomo, tariki na ígita ria igerio.
- ii) Mútaratara úbatíri kwíthírwa wína múraba wa kwandíka mariítwa ma arutwa, wara búra bathoomete na búra bayukagia gítúmi gía kúgerua.
- iii) Múraba woyú wíthírwe wína túthandúkú ara muntú aúmba gúcookia *yíi* kana *arí*.

Mígambo íra íkúthoomwa kíthoomoni gíkí: *gúcanúra, gúcaaka, kúthamba, kúbúúra*.

Njira imwe ira igatúmíka kúgeria kíthoomoni gíkí i kúraitha, biúria bia kanyua na macookio.

A. Túthikíirie na túcookeerie

Ngúgí ya mbere: kwina rwímbo

Tongoria arutwa kwina rwímbo rúra rúrú íbukuni ríao karatati ka

Rutana arutwa rwímbo úgítúmagíra mwiníre úra úbatíri ígúrú ría útheru na barúcookere na mathithio na barugwate.

Arutwa baine bakúthingatíríte bagícookagíra, ríru baine úmwe úmwe wone búra bakúúmba kwina.

Arutwa bakagwata mwiníre wa rwímbo wa búra bakúrwiná.

Arutwa baine na mathithio wa búra bakúrwiná.

Batongorie kúrekondi rwímbo rúrú na nyumani úbaceethere ru kaingo bakathikíiria na bakeneere. Úntú búbú búgatetheeria arutwa kúthooma gútúmíra into bía gítekinoronjí.

Íra arutwa baíníre aciari bao rwímbo rúru beenúka na búbú íbúgútettheeria aciari kwígua barí na útethio kíthoomooni kía aana bao. Na kaírí arutwa íbainíre acoore bao múcií núntú úntú búbú búgatetheeria bathooma kírí múgongo.

Kûmenya wini bûkoonekana wabûra bakwina rwîmbo. Arutwa bagwata wara bwa kwaranîria amwe na kwîmenya kagiita ga kwina rwîmbo rûrû.

Gîtumi gîa kûraitha ûtheru bwa muntû gîkethîrwa gîkîonanua rîra bakaina rwîmbo rûrû cukuru na ntûûrani.

Njîra Cîa Kûgeria Mûrutwa

Tûmîra mûtaratara wa ithimi kûthima mûtamûkîre wa mîgambo. Mûtaratara wa kûthima na meetho nwa ûtûmîke kagiita ga kwina.

Mûtaratara wa kûthima na meetho wîthîrwe ûrî na:

- i) Njîra cîa gûtûmîra kîthimi (Criteria for assessment).
- ii) Kîthimi kîa meetho kîra gîgûtûmîka ngûgîni îno.
- iii) Maoni ma mwarimo.
- iv) Tarîki na kîrore kîa mûrutwa.
- v) Tarîki na kîrore kîa mwarimo.

Njîra îra ikwendekana kûthima ûûmbi bwa kûthooma ita *kûraitha na meetho, biûria bia kanyua na kûthikîria na gûcookia biûria*.

Ngûgî ya Cîirî

Thoomera arutwa îcairi rîrî.

Inthambaga ûthiû,

Ngacaaka magego.

Incanûraga ntundu,

Nkaringa iratû rangi.

Ûgu ibu ndûthaga.

Nthambaga njara,

Ndauma kîroni,

Mbere ya kûrea.

Imiraga na gatambaa,

Nkabûûra nguo,

Úgu ibu ndúthaga.

Thoomera arutwa ícairi kaírî na úbatongorie gúcookia biúria bira birî íbukuni ríao.

Ngúgî îno nwa barúthe barî íkundini na bacooke bamîrúthe barî kíraci kíonthe.

Arutwa beeyane macookio megíe útheru bwa muntú na mantú mara barúthaga barî mûciî na cukuru ta *kúthamba úthiú, gúcaaka magego, gúcanúra ntundu* na *kútheria iratu* biao. Írígîra macookio makubî na maraaya. Mwana akare nthî bwega gítîni na atakwagaga kaingo aúmba kúthikîria búra ícairi ríkuuga. Búbú nwabwonekane wabúra bagúcookia biúria.

Gítíyo gíkoonekana wabúra arutwa bakúruta ngúgî na ikundi na kúthikanîria. Mantú ma útheru na úgima bwa mwîrî bikamenyeka wabúra bathikîrîtie ícairi ígúrú rí ngúgî cíe útheru bwa muntú na búra bagacookia biúria.

Ngúgî ya Ithatú

Tongoria arútwá kúraitha mbica íbukuni ríao na baúge kíra bakwona.

Beere barúthe mantú mara marî mbicani ira irî íbukuni ríao. Bacooke bacookere centenci ino nyuma yaku.

- i) Ingúcanúra ntundu.
- ii) Inkúthamba úthiu.
- iii) Inkúthambia gatambaa.
- iv) Inkuníkîrite kanyua ngíkorora.

Ngúgî îno nwa íruthwe na ikundi, ícooke íruthwe i kíra mûrutwa. Búbú búgatetheeria mûrutwa kúthooma kuuma kírî úrongî na kúmenya gútamúka mîgambo bwega na kúgea na úúmbi bwa kúthooma.

Írígîra mîgambo ímwe nwa írege gútamúka bwega. Arutwa bara bakúremeerwa bamícookere kaírî na kaírî. Oneeria babu bakúúmba kúthooma beteere na kúmîria, mwanka babu bangî bacookere mîgambo înu na bamígwate bwega.

Beere ibwega nuntú bwa gúkirîria na gweteera bara bangi bagícookera. Kuumania na úgu, wendo búkoonekana kírî arutwa.

B. Gatwarie

Ngúgî ya Mbere

Tongoria arutwa gúcookera mîgambo îno: *gúcanúri, gatambaa ka mamira, cabuni, múcaaki, ndawa ya magego* na *gúciati*. Thooma mîgambo înu nainya na bamícookere

nyuma yaku.

Arutwa ibathoome bakîmîorotaga kenda bamîgwata bwega. Bakinyîrie gûtamûka bûra kûbatîiri.

Ngûgî ya Cîrî

Tongoria arutwa kwaria îgûrû rîa mbica barî baîrî baîrî.

Tûmîra biûria bira bieyane kwarîria bûra mwana ûra arî mbicani amenyire mantû ma ûtheru. Gûkaûmbîkana arûta ibarekonde bindiû bakîaria kenda bakoonia aciari bao.

Nwa ûringe mbica na ûciambe rûthingoni kaingo itetheeria bara bangî kûthooma. Tigîra wona ûkûbatongoria kûmenya bira bikwendekana kûmenyeera ûtheru bwa muntû kuumania na mbica inu nenkanîre.

Arutwa bakagwata bwega wara bwa kwaria wa bûra bakwaria mantû ma mbica. Kwaranîria na ngwatanîro ibikwonekana rîra bakwarîria mantu ma mbica barî baîrî baîrî bakîraitha mbica. Kîthoomo gîa gîtekinoronjî igîkwonekana rîra mwarimo akûringa mbica na bindiû cia arutwa bakîaranîria kîracini.

Aciari ibakûthûngîrua kîthoomoni gîkî rîra bakûraitha bindiû cia aana bakîthooma kîracini. Mîtugo ya nthoni imbega nikwonekana rîra arutwa bakûthooma barî na ngwatanîro na bara bangî.

C. Gatûthoome

Ngûgî ya Mbere

Tongoria arutwa kwaria mantû ma mbica. Bûbû bûgatetheeria mantû ma rwaria kîracini, ûrî mwambîrio wa kûthooma kungwa. Gîtûmi kîa ûmenyeeri gîkonekana wa bûra arutwa bakwaria îgûrû rîa mîkarîre ya ûtheru îra înenkanîrîtwe mîcooroni ta kûrûnga nkunyû na kûthamba njara. Kwaranîria na ngwatanîro ya arutwa ibikwonekana rîra bakwaranîria barî baîrî baîrî îgûrû rîa mbica.

Ngûgî ya Cîrî: kûthooma tûrûgono

Tongoria arutwa kûthoma tûrûgono tûra tûrî mabukuni mao. Tunga biûria bithatû bira bikwonia tûrûgono tûra bathooma.

Batongorie gûcookia biûria bithatû na kanyua na kinya kwandîka kûringana na bûra bathooma. Biûria biîthîrwe bikîthima kweregwa na kûmenya ntûmîri cîa gîtûmi.

Kûthûgania kwa îgûrû na kûthiria thîna bikooneka kîrî arutwa wa bûra bagûcookia biûria. Kwîberegwa kwa mûrutwa gûkoonekana wa bûra mûrutwa akûthooma tûrûgono bwega na gûtueregwa.

Tûrûgono

Ûtheru

Nkunyû ciîna rûko ti mbega. Nitûretagîra mîrimo. Na igakara bûthûku. Imbendete nkunyû ciakwa intheru. Gatûkarage na nkunyû cietû irî indûnge bwega.

Biûria

- a) Ûrûngaga nkunyû ikî?
- b) Imbi îreetaga mîrimo?
- c) Nata tûtheragia nkunyû?

Macookio

- a) Kenda itatûretera mîrimo.
- b) I nkunyû ciîna rûko.
- c) Tûtheragia nkunyû cietû na kûirûnga bwega.

Maami wakwa

Mbîtagwa Karîthi. Ûyû i maami wakwa. Imbendete maami wakwa mono. Gatûkûthamba njara. Itwendete njara intheru.

Biûria

- a) Nûû Karîthi barî nwe?
- b) Nata bakûrûtha?
- c) Îkî bathambaga njara?

Macookio

- a) I maami wake.
- b) Kabakûthamba njara.
- c) Nûntû ibendete njara intheru.

Njira cia kûgeria kîthoomo

Njira cia kûgeria kîthoomo ita:

- Gûtûmîra biûria biandîke.
- Kûûria biûria na kanyua.

Tûmîra kîgerio kûraitha bura mûrutwa aûmba kûgwata kîthoomo kîra gîkwendekana kûthooma tûmandîko tûûthû ta kûthooma tûmantû twa ûtheru bwa muntû na kûmenya ntûmîri cia gîtûmi mandîkoni. Kîgerio ta gîkî nwa gîtûmîke amwe na mûtaratara wa ithimi.

D. Gatwandîke

Ngûgî ya Mbere

Tongoria arutwa kwandîka gwokubî bûra into ta *cabuni*, *gîcanûri*, *karûngi nkunyû* na *rûûyî* bitûmîkaga.

Centenci ira arutwa baûmba kwandîka.

- a) Intûmagîra cabuni kûthamba kana kwîria.
- b) Incanûraga ntundu na gîcanûri.
- c) Inthambaga njara na rûûyî.
- d) Indûngaga nkûnyû ciakwa.

Centenci ino igatetheeria arutwa kwandîka bwega.

Ngûgî ya Ciîrî: Coora mbica na ûgemie

Tongoria arutwa kûringa mbica mabukuni mao na bagemie (*gîcanûri*, *mûcaaki*, *cabuni*). Utikerîgîre mbica imbega mono kûma kîrî arutwa îndî ûbakathîrie ira baringa. Ibatûmîre ngemio mwanya mwanya kwonania wara bwao.

Ûmenyeeri ibûkwonekana aga rîra arutwa bagûcoora mbica na bakanenkera mwarimo kenda abaraithîra.

Îra arutwa bakoonia aciari bao mbica inu beenûka. Bûbû bûgatetheeria aciari kûmenya biewa mwanya mwanya bia aana bao.

Ngûgî ya Ithatû: gûkobia centenci

Tongoria arutwa gûkobia na kwandîka mîgambo mabukuni mao. Gûkaûmbîkana arutwa batûmîrî into ba tekinoronjî ta thimû kana kombuita. Bûbû bûgateetheeria kîthoomoni gîa tekinoronjî.

Ûmenyeeri bwa gûtûmîra into bia tekinoronji arutwa inya bu bûkoonekana rîra arutwa bagûtûmîra into bibi.

Tongoria arutwa gûkoobia mîgambo îra irî mabukuni mao bwega.

Njîra cîa kûgeria kîthoomo

Tatiga bûra bûrî ibukuuni rîa mûrutwa, mwarimo nwa aceria njîra cingî cîa kwona kana mûrutwa nwa aûmbie kwandîka mîgambo îgûrû rîa ûtheru bwa muntû amwe na gûtunga centenci imbûyûru. Njîra ino cîa kûgeria kîthoomo ikeegwa irî amwe na kûyûrîria mîgambo na gûtunga centenci na kanyua.

Ngûgî ya Inya: Úyûrîria ntemwa ira ikûûra

Tongoria arutwa kûyûria twanya tûra tûtige mabukuni mao, o mwana arî wenka na nyumani barî gîkundi. Bûbû bûgateetheeria arutwa kwaranîria na kwîthîrwa na ngwatanîro.

Îra arutwa baûyûrîrie ntemwa ira ikûûra mîgamboni îno.

rûûyî

mwîrî

cabuni

mûcaaki

Mantû mara makumîra kîri arutwa îgûrû rîa mîtûrîre yao bakamîmenya wabûra wakûûyûrîria mariîtwa mamu

KÎTHOOMO KÎA BITANO: MATHAA NA MAGIITA

Gîcuncî gîkî kîrîarîria mantû ma mathaa na magiita ara arutwa bakathooma mawara mana ma rwaria: kûthikîria, kwaria, kûthooma na kwandîka. Kîrî kûthikîria, arutwa bakarutanwa gûcookia na kûthingata merekeeria megie mathaa na gûtûmîra mîgambo ya mathaa kûnenkanîra merekeeria. Kîrî wara bwa kwaria, arutwa bakaûmba gûtamûka mîgambo bwega na batunge centenci imbûthû ciegie mathaa na magiita. Kîrî kûthooma, arutwa bagacookia biûria kuuma tûrûgononi tûûthû twegie mathaa na magiita na bagwete ntumwa cia gîtûmi ira ciarîrîtue ku. Kwandîka naku gûgateetheria arutwa wandîkini bûûthû bwa mîgambo na centenci ciegie mathaa na magiita.

Kwîthuranîra mbere ya kûthomithia

Îgua wîna into bira bionthe bikwendeka bia kûthoomithia nabio. Banga ara arutwa bakûthoomera bwega. Wegua ûgatûmîra muntû wa kweyana ûmenyo na mataaro kîracini, bangania kûrî tene. Wegua ûkathoomithîria kîracini, onania. Thondeka nîra cia kûgeria arutwa kûringana na wara bûra ûkûthoomithia.

Into bia gûtetheeria kuthooma

- Îbuku rîa mûrutwa
- Into biongwa ta *gîcanûri*,
- Mîcooro ya mathaa na magiita
- Gîkaabû kîa mariîtwa
- Kandi cia mariîtwa
- Cati cia mîgambo ya mathaa na magiita
- Cati îkwonania mariîtwa ma ntugû cia kiumia na magiita.
- Cati îkwonania mariîtwa ma mîeri
- Thaa ya rûthingo
- Into bîa gîtekinoronjî ta *thimû* na *kombiuta*.
- Bindiû
- Tûratati twa ntemwa tûgitaange
- Centenci indekonde.
- Mbica cia mathaa na magiita

- Macairi ma magiita
- Nyîmbo

Njîra cia kûgeria mûrutwa

- Biûria.
- Igerio.
- Mûtaratara gwa kûraitha arutwa bakîruta ngûgî barî ikundini kana barî baîrî baîrî (observation schedules and checklists).
- Baero cia kwaiga ngûgî ira irûthîtwe i arutwa (portfolios).
- Rekondi cia mantû mara arutwa barûthaga (journals).
- Muntû wa kweyana ûmenyo na mataaro (resource person).

A. Thikîria na ûcokeerie

Ngûgî ya Mbere

Tongoria arutwa gûcokera bûra ûkauga. Tigîira mîgambo ya mathaa na magiita îgûtamûkwa bwega. Kwa ngerekano: *thaa, rûkîrî, ûgoro, ûtugû, mûthenya, nthano, thaano, mûratho*.

Banga arutwa kûrûtha kamûceetho ga gûtamûka mîgambo, ara gîkundi kîmwe gîgatamûka mîgambo îra yambîrîtie na kîra kîngî îra îrigîtie.

Ûria arutwa baandîke mîgambo îra bathooma mabukuni mao.

Ûûmbi bwa kwaria na kûrutanîria ngûgî amwe bûgakûrua wa bûra artwa bakîruta ngûgî barî ikundini.

Mûtugo ûmwega wa gûtîyana ûgakûrua wa bûra arutwa bakwaria bagîcîncanagia.

Ngûgî ya Ciîrî: kwina rwîmbo

Tongoria arutwa kwina rwîmbo na barûthe bûra merekeeria ma rwîmbo makuuga.

Gîkî gîkabatetheeria gûkuria ûûmbani bwa kwimenya na kûgea na ûcamba.

Beere bakainîra aciari kana akaria bao rwîmbo rûrû. Gîkî gîkainyîria mantû ma aciari gûtetheeria ûthoomi.

Rwîmbo:

I thaa inya,

tûthiini tûgaceethe.

I thaa mûgwanja,

tûthiini tûkarîe.

I thaa kenda,

Twînûke wetû mûciî.

B. Gatwarie

Ngûgî ya Mbere

Tongoria arutwa kwina rwîmbo rûrû.

Cwa cauti ya kwina neo na baine maita maingî.

Rwîmbo:

Ncumatatû, ncumaine,

Ncumatano, aramici,

Ncumaa, ncumamoci na ncumabiri.

Icio ntugû mûgwanja cia kiumia.

Imbendete gûciina nainya,

Imbendete gûciina kairî,

Imbendete kwina kairî na kairî.

Ngûgî ya Ciîrî

Tongoria arutwa kûraitha mbica na kûgweta bira bakwona.

Beere bauge ngûgî ira irutagwa magiitani mwanya mwanya.

Tûmîra biûria ta bibi:

a) *Imbiyo ûkwona mbicani?*

b) *I ngûgî irikû irutagwa magiitani mamu?*

Arutwa aga barîkûria mawara ma kûthikîria, kwaria, kûgweta na gûcookia biûria bwega. Tigîra arutwa bonthe ibakûgeria gûcookia biuria, mono mono bara bakiru

kîracini.

Ûûmbani bwa kûthûgania kwa îgûrû na kûthiria thîna bigakûrua wa bûra arutwa bakûraitha mbica na kuuga mantû mara bakwona ku.

Kûmenya kûthooma gûgakûrua arutwa bagîtunga centenci, bakîerecaga mantû mara marî mbicani. Gîkî gîkabatetheeria kûmenya mantû mara makuumîra ma kwaranîria bwega.

Ngûgî ya Ithatû

Tongoria arutwa kuuga îcairi rîrî.

Rîthoome bwega wa raini na urîcookere maita maingî kenda arutwa barîgwata bwega.

Tongoria arutwa kuuga îcairi rîrî ûkîambagîria na arutwa bonthe kîracini, baîrî baîrî na mûthiani ûmwe ûmwe.

Tigîra ibagûtûmîra mathithio mara magîrîte bakiuga îcairi.

Magiita

Magiita, magiita, magiita,
Mayaga na magakûrûka,
kuuraga na gûkaara,
Mwanka wunthe.

Mûratho na nthano,
Kuuraga gûkathongama mono,
tûkaanda na tûkarîma,
Itûkenaga mono.

Thaano na kîathû ciakinya,
Irîo tûkethaga,
kwaraga na tûkathithina mono,
Magiita monthe imeega.

Mawara mara mûrutwa akwîrutana aga i gûtamûka mîgambo bwega na kuuga îcairi bûra kwagîrîte.

Bûbû bûkabatetheeria gûkuria ûûmbani bwa kwimenya na kûgea na ûcamba.

Tigîra bakûmîthooma bwega batagûtimatimia na bakîereagwa.

C. Gatûthoome

Ngûgî ya Mbere: kûthooma mîgambo

Tongoria arutwa kûthuura mîgambo kuuma gîkaabûni na gûcuthooma.

Mîgambo îra yûmba gwîkîrwa gîkaabûni ita ya ntugû na mîeri.

Arutwa nwa bathoome barî bonthe kîracini, baîrî baîrî, na ikundi na mûthiani ûmwe ûmwe.

Mûtugo ûmwega wa wendo ûgakûrua arutwa bakîthooma mîgambo barî amwe.

Ngûgî ya Ciîrî

Tongoria arutwa kûthooma centenci ino barî ikundini na mûrutwa ûmwe ûmwe.

Tigîira bagûcithooma bwega batagûtimatimia na bagakîereagwa.

Centenci:

- a) *Tûmamaga ûtugû.*
- b) *Tûthiyaga thokoni ncumaa.*
- c) *Tûrîmaga mûratho.*
- d) *Tûkethaga irio thaano.*

Baûrie biûria ta bibi:

- a) *Irî tûmamaga?*
- b) *Irî tûthiyaga thokoni?*
- c) *Irî tûrîmaga?*
- d) *Irî tûkethaga ndengû?*

Ngûgî ya Ithatû: Kûthooma karûgono

Tongoria arutwa barî baîrî baîrî, kwarîiria mbica ta njîra ya kûbatetheeria kwenda kûthooma karûgono.

Tongoria arutwa kûthooma karûgono gaka.

Kwarî ncumamoci rûkîrî kiumia kîthiru, mweri wa îna. Makena naraûkire kûthi mûranûni Kathwana. Mûranû ûyu warûthîwe îndî ya mûratho. Ikwaurîte mûno ntugû înu. Antû ibakeneete mûno.

Baûrie biûria bibi na babicookie na kanyua, ûkîandîkaga macookio kîbaûni.

- a) Imbi îkwarîrua karûgononi?
- b) Kwarî thaa igana?
- c) Yarî ntugû îrîkû?
- d) Warî mweri ûrîkû?

D. Gatwandîke

Ngûgî ya Mbere: kûthondeka mîgambo

Tongoria arutwa kûgweta mariîtwa ma ntemwa ira irî mûrabani.

Boonerie gûtûmîra ntemwa ino kûyûrîria mîgambo ya mathaa na magiita.

- i) ûgoro
- ii) ûtugû
- iii) *nthano*
- iv) mûratho

Ririkania arutwa gûtamûka ntemwa na mîgambo bwega, kwa ngerekano: û-g-o-r-o.

a	e	
g	h	
i	î	j
k	m	n
o	r	t
u	û	w

Ngûgî ya Ciîrî

Tongoria arutwa kûyûrîria centenci bagîtûmagîra mîgambo îno ya mathaa na magiita.

Beere barûthe ngûgî îno batakûûrania.

ûgoro	rûkîîrî	Mûgaano	ncumatatû
-------	---------	---------	-----------

- i) Tûûkagîra _____.
- ii) _____ i mweri wa mbere wa mwanka.
- iii) Tûthiyaga cukuru kuuma _____.
- iv) Maami arugaga nkima cia _____ thaa kûmi.

Ngûgî ya Ithatû: Thikîria na wandîke

Ûria arutwa mîgambo îra bathoomete kîthoomoni gîkî.

Bathoomere centenci ino bagîciandîkaga.

- i) *Tûthiyaga cukuru rûkûrî.*
- ii) *Maami akaathi thokoni ncumatano.*
- iii) *Mbura yuraga mweri wa îna.*
- iv) *Ikwaraga mono thaano.*

Beere bathomere aciari kana akaria bao centenci inu.

MARIÛTWA MA MÛERI

1. **Mûgaano** - mweri wa mbere (January)
2. **Mûndondo** - mweri wa yîrî (February)
3. **Mûcucuma** - mweri wa îthatû (March)
4. **Mwîrîngo** - mweri wa îna (April)
5. **Mûkathara** - mweri wa îtano (May)
6. **Mûthano mûcege** - mweri wa îthanthatû (June)
7. **Mûkûngûgû** - mweri wa mûgwanja (July)
8. **Mûthanthatû** - mweri wa înana (August)
9. **Mûgwanja** - mweri wa kenda (September)
10. **Nyanya** - mweri wa îkûmi (October)
11. **Kenda** - mweri wa îkûmi na îmwe (November)
12. **Îkûmi** - mweri wa îkûmi na yîrî (December)

MÛGAMBO YA BATA (KEY WORDS)

1. Gacuncî - sub-strand
2. Gîcuncî - strand/
3. Kîthoomo - theme/unit
4. centenci - sentence
5. Mantû mara makumîfra - PCIs
6. Maumithio - specific learning outcomes
7. Mawara - skills
8. Merekeeria/ merekithia - instructions
9. Mîtamûkîre ya ntemwa - syllables
10. Moobatu ma mwanya - special needs
11. Muntû wa kweyana ûmenyo na mataaro - resource person
12. Mûtamûkîre - pronunciation/ sound
13. Mûthimîre wa ûûmbani bwa kîthoomo - rubrics
14. Mîtugo îmîega - values
15. Ngûgî - activity
16. Uûmbi - competence
17. Wara - skill
18. into biongwa bia kûthoomithia – real objects
19. mbarithia - vowels
20. mbarithua - consonants

21. kandi cia mariîwa - flashcards
22. kona ithatû - triangle
23. kîthiûrûrî - circle
24. kona inya - rectangle
25. mûbangîre wa kîthoomo – curriculum
26. ngwatanîro - unity
27. mîgambo - vocabulary
28. moobatu mwanya mwanya - special needs
29. mawara ma gûtûmîra inya ya mwîrî – psychomotor skills
30. cati - chart
31. ngemio/ tûramu twa kûgemia - crayons

MAGIITA (SEASONS)

1. kîathû - January – March period
2. Thaano - dry season
3. Nthano - April season
4. Mûratho – December season

LIST OF CONTRIBUTORS

Prof. Elishiba Kimani	Chairperson of KICD Council
Jacqueline Onyango, OGW	KICD
Eunice Gachoka	KICD
Winrose Rono	KICD
Jonathan maranya	KICD
Anthony Maina Mbutu	KICD
Charity Makau	KICD
Loise Karithi Makunyi,	
Karigu Kiragu Judith	
Joseph Mugao Mbijiwe	
JoyJane Kathomi,	
Purity Ndugo	
Muchiri Mitambo	

REPUBLIC OF KENYA

KENYA INSTITUTE OF CURRICULUM DEVELOPMENT

Desai Road, Off Thika Rd.,

P.O. Box 30231 - 00100 Nairobi, Kenya.

Telephone : +254 (020) 374 9900 - 9, 374 8204, 374 7994

Fax : +254 (020) 363 9130.

Email : info@kicd.ac.ke, Website : www.kicd.ac.ke